सह–प्रा. भिक्टर प्रधान
शोधनिर्देशक

महाकवि देवकोटाका बालकविताको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका निमित्त

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

रामकृष्ण भण्डारी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६४

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर (एम.ए.) नेपाली विषयको द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको ऐच्छिक प्रयोजनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रि.वि. समूह २०६१-२०६३ को क्रमाङ्क ९१ का छात्र **श्री रामकृष्ण भण्डारी**ले मेरा निर्देशनमा **महाकवि देवकोटाका बालकविताको अध्ययन** शीर्षकको यो शोधपत्र तयार गर्नुभएको हो । शोधकर्ताले अत्यन्त मनोयोगपूर्वक यो शोधपत्र तयार गर्नुभएकोमा म सन्तुष्ट भएको छु । यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रि.वि. कीर्तिपुरसमक्ष सिफारिस गरेको छु ।

मितिः २०६४/५/२६

....

भिक्टर प्रधान
सह-प्राध्यापक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

मिति: २०६४/५/२६

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्र **श्री रामकृष्ण भण्डारी**ले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) मा नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गर्नुभएको **महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको बालकविताको अध्ययन** नामक शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....	....	....
डा. चूडामणि बन्धु	सह. प्रा. भिक्टर प्रधान	प्रा. घनश्याम उपाध्याय
वाह्य निरीक्षक	शोधनिर्देशक	विभागीय प्रमुख

कृतज्ञता-ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मेरा आदरणीय गुरु सह. प्राध्यापक श्री भिक्टर प्रधानको निर्देशनमा तयार भएको हो । विविध व्यस्तताका बाबजुद पनि वहाँले आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गरी चाँडो भन्दा चाँडो निर्देशन गर्नाले यो शोधपत्र तयार भएको हो । यस उल्लेखनीय कार्यका लागि म श्रद्धेय गुरवरलाई हृदयदेखि नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मलाई यस धरतीमा जन्म दिई पालन-पोषण गरी शिक्षा दीक्षाको सुनौलो अवसर प्रदान गर्दै ज्ञानको भण्डार मानिने विश्वविद्यालय प्राङ्गणसम्म ल्याइपुऱ्याइदिनु हुने मेरा श्रद्धेय माता अक्कलकुमारी भण्डारी तथा पिता ललितबहादुर भण्डारीको अमूल्य योगदानप्रति उच्च सम्मान टक्रयाउँदछु । साथै शोधकार्यका प्रमुख आधार सामग्री जुटाउन सहयोग गरिदिनु हुने डा. पद्मप्रसाद देवकोटा तथा नेपाल बालसाहित्य समाज काठमाडौंलाई हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यसैगरी शोधकार्यका लागि उचित सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरुहरु प्रा. घनश्याम उपाध्याय, डा. दयाराम श्रेष्ठ, डा. महादेव अवस्थी, डा. कृष्णहरि बराल, सह.प्रा. केशव सुवेदी, हिरामणि त्रिपाठी, कृष्णबहादुर मल्ल, खगराज जोशी, डिल्लीरमण अर्याल र नवीनबन्धु पहाडीप्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञता जाहेर गर्दछु । लेखन कार्यमा सहयोग र हौसला पुऱ्याइदिनु हुने आदरणीय सहपाठी मित्रहरु- वासुदेव पाण्डे, ऋषिराम धिताल, कृष्ण पौडेल, डिल्लीकुमार देवकोटा, पदम ब. रानाभाट, श्यामप्रसाद लामिछाने तथा गोविन्द विष्टलाई श्रद्धाका साथ हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधकार्य गर्नका लागि अवसर प्रदान गर्ने नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर तथा विभिन्न पुस्तक, पत्रपत्रिका, फोटोकपि उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, साझा प्रकाशन, सिद्धार्थ वनस्थली प्राज्ञिक परिषद्, एकता बुक्स डिष्ट्रिव्युटर्स प्रा.लि., स्वर्गीय श्रीमती मनदेवी देवकोटा (कविकुञ्ज, मैतिदेवी), झापा प्रकाशन भद्रपुरप्रति आभारी छु । यस शोधपत्रलाई कम्प्युटर टङ्कन गरी बाहिर ल्याइदिने कार्यमा सहयोग गर्ने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरका जितेन महर्जन पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुर समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६४/४/५

रामकृष्ण भण्डारी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर
काठमाडौं ।

विषयसूची

पृष्ठ

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय १-५

१.१ शोधशीर्षक १

१.२ शोधको प्रयोजन १

१.३ समस्याकथन १

१.४ उद्देश्य २

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.६ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व ४

१.७ शोधपत्रको क्षेत्र र सीमा ५

१.८ सामग्री सङ्कलन तथा शोधविधि ५

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा ५

दोस्रो परिच्छेद

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको परिचय ६-१८

२.१ वंशाणुगत पृष्ठभूमि तथा जन्म ६

२.२ बाल्यकाल ६

२.३ शिक्षा ७

२.४ पारिवारिक जीवन तथा घटना कार्य ८

२.५ भ्रमण १३

२.६ देहवसान १५

२.७ सम्मान तथा पुरस्कार १६

तेस्रो परिच्छेद

देवकोटाका कवितायात्रा र काव्यप्रवृति १९-२९

३.१ नेपथ्यकालीन चरण (वि.सं. १९७६-१९९०) २०

३.१.१ नेपथ्यकालीन चरणका काव्यप्रवृत्ति २२

३.२ सार्वजनिक चरण (वि. सं. १९९१-२०१६) २३

३.२.१ विशुद्ध स्वच्छन्दतावादी चरण (वि.सं. १९९१-२००३) २३

३.२.१.१ विशुद्ध स्वच्छन्दतावादी चरणका काव्यप्रवृत्ति २६

३.२.२ स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी चरण (वि.सं. २००४-२०१६) २६

३.२.२.१ स्वच्छन्दतावादी–प्रगतिवादी चरणका काव्यप्रवृत्ति २८

चौथो परिच्छेद

बालकविता सिद्धान्त र नेपाली बाल को विकासक्रम ३०–३५

४.१ बालकविताको सिद्धान्त ३०

४.१.१ बालकविताको स्वरूप ३०

४.१.२ बालकविताको परिभाषा ३०

४.१.३ बालकविताको वर्गीकरण ३२

४.२ नेपाली बालकविताको विकासक्रम ३२

४.२.१ विषयप्रवेश ३२

४.२.२ पहिलो चरण (१९७०–१९९६) ३२

४.२.३ दोस्रो चरण (१९८७–२०३६) ३३

४.२.४ तेस्रो चरण (२०३७–२०५८) ३४

४.२.५ नेपाली बालकविताको समष्टिगत प्रवृत्ति ३५

पाँचौं परिच्छेद

महाकवि देवकोटाका बालकविताको अध्ययन घट(

५.१ देवकोटाको बालसाहित्यिक पृष्ठभूमि ३६

५.२ प्रेरणा र प्रभाव ३६

५.३ बालसाहित्य लेखनको थालनी ३६

५.४ बालसाहित्य लेखन सम्बन्धी धारणा ३७

५.५ प्रमुख मोड र प्रवृत्ति ३७

५.५.१ विषयवस्तु चिनारी ३७

५.५.२ प्रथम चरण (१९९६/९७ –१९९९) ३७

५.५.३ द्वितीय चरण (२०००–२००४) ३८

५.५.४ तृतीय चरण (वि.सं.२००९–२०१२/१३) ३८

५.६ राजकुमार प्रभाकर (खण्डकाव्य)को विश्लेषण ३९

५.६.१ 'राजकुमार प्रभाकर' (खण्डकाव्य) को काव्यप्रवृत्तिगत मूल्याङ्कन ४२

५.७ 'पुतली' (कविता संग्रह)को विश्लेषण ४३

५.७.१ 'पुतली' (कविता सङ्ग्रह)को काव्यप्रवृत्तिगत मूल्याङ्कन ६०

५.८ 'सुनको विहान' (कविता संङ्ग्रह) को विश्लेषण ६२

५.८.१ 'सुनको विहान' (कविता सङ्ग्रह)को काव्यप्रवृत्तिगत मूल्याङ्कन ८७

५.९ 'चिल्ला पातहरू' (कविता सङ्ग्रह)को विश्लेषण ८९

५.९.१ 'चिल्लापातहरू' (कवितासङ्ग्रह)को काव्यप्रवृत्तिगत मूल्याङ्कन

५.१० 'छाँगासँग कुरा' (कवितासङ्ग्रह)को विश्लेषण १०६

५.१०.१ 'छाँगासँग कुरा' (कवित)को काव्यप्रवृत्तिगत मूल्याङ्कन ११९

५.११ 'कटक' (खण्डकाव्य)को विश्लेष-, १२०

५.११.१ 'कटक' (खण्डकाव्य) को काव्यप्रवृत्तिगत मूल्याङ्कन १२३

छैटौं परिच्छेद

बालसाहित्यिक कोणबाट देवकोटाको मूल्याङ्कन १२४-१२७

६.१ बालसाहित्यकार देवकोटा १२४

६.२ बालकाव्य प्रवृत्तिको आधारमा देवकोटा १२४

६.२.१ विषयवस्तुगत विविधता १२४

६.२.२ लयविधान १२५

६.२.३ रसविधान १२५

६.२.४ भाषाशैली एवम् कथनपद्धति १२५

६.२.५ उद्देश्यगत प्रवृत्ति १२६

६.२.६ कृतिगत प्रवृत्ति १२६

६.३ उत्तरवर्ती बालसाहित्यिक स्रष्टाका नमुना स्रोत १२६

सातौं परिच्छेद

उपसंहार १२८-१२९

सन्दर्भग्रन्थ सूची १३०-१३१

सङ्क्षिप्त सूची

डा.	-	डाक्टर
प्रा.	-	प्राध्यापक
प्रा.लि.	-	प्राइभेट लिमिटेड
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
पृ.	-	पृष्ठ
वि.सं.	-	विक्रम सम्वत्
र.	-	रचनाकाल
प्र.	-	प्रकाशनकाल
अप्र.ले.	-	अप्रकाशित लेख
एस.एल.सी.	-	स्कुल लिभिङ सर्टिफिकेट
आइ.एस्सी.	-	इन्टरमिडियट साइन्स
बी.एल.	-	व्याचलर अफ आर्टस्
बी.एल.	-	व्याचलर अफ ल
एम.ए.	-	मास्टर अफ आर्टस्
मा.	-	मास्टर
रु.	-	रुपैयाँ
सी.बी.	-	चन्द्रबहादुर